

22. Δημήτρης Παπανικολάου Για τη Θεωρία, που μας μεγάλωσε

Στη Μαριάννα Ζερβοπούλου

Αν έχουν κάτι κοινό για μένα, λογοτεχνία, θεωρία και αριστερά, είναι ότι μου είναι αδύνατο να τα ορίσω με ακρίβεια. Κάνω συνήθως μάλιστα το εξής εκνευριστικό: κάθε φορά που πρέπει να καθορίσω τη σχέση μου με ένα από τα τρία, χρησιμοποιώ ουσιαστικά τα άλλα δύο για καθοδήγηση. Πολιτικά ανώριμη, θα πείτε, ιδεολογικά ρευστή τακτική, είναι επίσης η έκφραση μιας μόνιμης εσωτερικής ανασφάλειας. Κάποτε όλα αυτά, ρευστότητα, ανωριμότητα, ανασφάλεια, θεωρούνταν εμπόδια ανυπέροβλητα για τη σχέση μας με οποιαδήποτε μορφή προοδευτικής συλλογικότητας — τα βλέπαμε στη λογοτεχνία, τα αναλύαμε στη θεωρία, αλλά τα κρύβαμε από την αριστερά. Ή μάλλον, όπου τα βλέπαμε το λέγαμε λογοτεχνία, όπου τα αναλύαμε το λέγαμε θεωρία, κι εκεί όπου μαθαίναμε να τα κρύβουμε, το λέγαμε αριστερά. Είναι μια δυναμική που, θέλω να πιστεύω, έχει αλλάξει.

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή: ποια είναι αυτή η «θεωρία» που κατηγορείται, κυρίως τον τελευταίο καιρό, για «τις ακρότητες της, ιδίως τις ακρότητες των πολιτισμικών σπουδών», οι οποίες «καταστρέφουν τις ανθρωπιστικές σπουδές»; Ποια είναι «η μεταμοντέρνα θεωρία που αποθεώνει το σχετικισμό, και έτσι διαβρώνει την προοδευτική αριστερή σκέψη»; Αυτό που συνηθίζουμε συλλήβδην να ονομάζουμε «λογοτεχνική θεωρία», «κριτική θεωρία», ή

απλά «θεωρία», δεν είναι παρά ένα σώμα ανομοιογενών κειμένων, με συχνά αντικρουόμενες θέσεις και μεθοδολογία, που δεν εκκινούν πάντα από τις ίδιες αρχές, και σπάνια καταλήγουν στα ίδια συμπεράσματα. Η απόσταση που χωρίζει τον Derrida από τον Foucault, τον Deleuze από τον Genette, τον Stuart Hall από τον Jameson, την Kristeva από τον Said, την Cixous από την Butler, τον De Man από τον Barthes είναι συχνά μεγάλη, κάποτε τεράστια. Πού ακριβώς σταματάει αυτή η «θεωρία»; Ανήκουν σ' αυτήν ο Habermas; Ο Bourdieu; Ο Agamben; Ο Eco; Ο Zizek; Κριτικοί όπως ο Harold Bloom ή ο Terry Eagleton; Και το κυριότερο: υπάρχει «δεξιά και αριστερή θεωρία»; Και ποια ακριβώς είναι η τελευταία;

Για να μην τα πολυλογώ: υπάρχουν συγκεκριμένες θεωρητικές προοπτικές, συγκεκριμένα επιχειρήματα, κριτικές στρατηγικές, συγκεκριμένοι διάλογοι. Αυτό δεν σημαίνει ότι η θεωρία είναι ουδέτερη και μπορεί κανείς να τη χρησιμοποιήσει όπως θέλει, προοδευτικά ή όχι, αριστερά ή όχι. Σημαίνει ότι τα θεωρητικά επιχειρήματα έχουν γενεαλογία, συμφραζόμενα, πολιτική θέση και ιστορική τοποθέτηση. Υπάρχουν λόγοι για τους οποίους, για παράδειγμα, η αμερικανική έχει εξελιχθεί διαφορετικά από τη βρετανική σχολή των Cultural Studies (την περίφημη σχολή του Μπέριγγαμ), ή τις πολιτισμικές σπουδές στην Αυστραλία. Όσοι κρίνουν τη θεωρία εκ του προχείρου, αγνοούν τη δυναμική που μπορούν να προσφέρουν ακριβώς αυτές οι διαφορές. Το να ανοιχτείς στη θεωρία σημαίνει ότι υιοθετείς μια στρατηγική (όχι μια μεθοδολογία), στο πλαίσιο της οποίας πρέπει να πάρεις και θέση, να τοποθετήσεις τον εαυτό σου σε σχέση με μια κριτική γενεαλογία, να κρίνεις, να ξεκρίνεις, να αποφασίσεις πού θα σταθείς. Και όλο αυτό, επιτέλους, δεν γίνεται εν κενώ.

Εξ ου και το φαινομενικά ανακόλουθο: από τη μια υποστηρίζω ότι δεν υπάρχει μία ενιαία «θεωρία», από την άλλη υπερασπίζομαι την αξία της. Ο λόγος είναι ότι μιλώ κι εγώ, όπως και όσοι την επικρίνουν, για το χαλαρό παράδειγμα το οποίο, καλώς ή κακώς, μετά τη δεκαετία του '70, έφερε κοντά μια σειρά από σχολές λογοτεχνικής κριτικής με την κριτική της ιδεολογίας, το στρουκτουραλιστικό και μεταστρουκτουραλιστικό μοντέλο σημειωτικής ανάλυσης, την κριτική θεωρία της Σχολής της Φραγκφούρτης, την ψυχανάλυση του Freud και του Lacan, την αποδόμηση του Derrida, την επιστημολογική προοπτική του Foucault... Ας το ονομάσουμε, για να καταλαβαίνόμαστε, Θεωρία, χωρίς εισαγωγικά και με Θ κεφαλαίο.

Μπορεί λοιπόν να μου είναι πολύ δύσκολο να ορίσω ακριβώς πού τελειώνει η Θεωρία, αλλά ξέρω πολύ καλά τα αποτελέσματά της. Ξέρω, για παράδειγμα, τι αναζητούσαμε εγώ και μερικοί συμφοιτητές μου όταν, δεκαπέντε χρόνια πριν, κυνηγούσαμε διψασμένοι όποιο σεμινάριο Θεωρίας προσφερόταν στο, κατά γενική ομολογία, συντηρητικό πρόγραμμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αναζητούσαμε τη δυνατότητα να αντιδράσουμε σε ένα ακαδημαϊκό σύστημα που αποθέωνε την έννοια της αυθεντίας, του λογοτεχνικού και αισθητικού (και γλωσσικού, ως ένα βαθμό) κανόνα, που έμενε στην εισαγωγή κι αρνούσαν να παρακολουθήσει τα ίδια τα κείμενα, να μετρήσει το σφυγμό τους, να τα αφήσει ανοιχτά στην ανάγνωση και την παρανάγνωση, ένα σύστημα που, αντίθετα, σε μεγάλο βαθμό στηριζόταν σε παθητική αναπαραγωγή ανούσιων πληροφοριών και συντηρητικών συστημάτων αισθητικής ταξινόμησης. Η Θεωρία προσέφερε ένα λόγο κριτικό του ίδιου του ακαδημαϊκού συστήματος εντός του οποίου εκφερόταν, έδινε τρόπους να ξανασκεφτείς τον κανόνα, τα συστήματα ταξινόμησης, το

από πού κι ως πού της διάκρισης ανάμεσα σε υψηλή και χαμηλή κουλτούρα. Σε ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον που είχε αναδείξει την «εθνική μας μοναξιά» (και συνέχεια) σε επιστημολογικό πλαίσιο, η Θεωρία έδινε τρόπους να ξεπεράσεις το εθνικό αλλά και να το δεις στην ιστορικότητά του. Σε μια εποχή αγωνιώδους ιδεολογικής αστάθειας (όθεν, σε μεγάλο βαθμό, και η ανασφάλεια που λέγαμε στην αρχή), η Θεωρία έφερε ξανά στο προσκήνιο τον κριτικό λόγο, αλλά την ίδια στιγμή τον τοποθετούσε κιάλας εντός ιστορίας. Ενώ η αριστερά είχε παραιτηθεί από την προσπάθεια να εκφέρει έναν κατασταλαγμένο λόγο περί τέχνης, η Θεωρία μάς έδινε τη δυνατότητα να ξαναορίσουμε την αριστερή κριτική εντός της τέχνης, εντός της λογοτεχνίας, και εντός της ιστορίας των κοινωνικών κινημάτων του εικοστού αιώνα. Δεν είναι τυχαία η τοποθέτηση των Ρώσων φορμαλιστών, της κοινωνιοσημειωτικής και του Μπαχτίν, στην αρχή της γενεαλογίας που ουσιαστικά και σήμερα οι φοιτητές των φιλολογικών σχολών μαθαίνουν για «Εισαγωγή στη Θεωρία». Κατά κάποιον τρόπο, το ενδιαφέρον για τη Θεωρία είναι επίσης και ενδιαφέρον για το πώς αλλιώς θα μπορούσαν να είχαν εξελιχθεί τα πράγματα, για τις άλλες εκδοχές εντός της αριστερής σκέψης, εντός των απελευθερωτικών κινημάτων, για τους άλλους ψιθύρους που ακούγονται ακόμα από το κέντρο της ιστορίας και την ψυχή της πολιτικής.

Σε αντίθεση με την αμιγώς πολιτική θεωρία αλλά και με τη φιλοσοφία στην καθαρή της εκφορά, η Θεωρία, αυτό το υβριδικό και ευρετικό πρόταγμα που δεν έχει σταματήσει να μας ελκύει, προσέφερε και προσφέρει μια απίστευτη ανοιχτότητα, αλλά και την ίδια στιγμή ένα μεσοπρόθεσμο συμπέρασμα, ένα πάτημα για να συνεχίσει κανείς. Κάποιοι την επικρίνουν γιατί είναι υπέρ το δέον βασισμένη στην κριτική της λογοτεχνίας και των τεχνών. Λες κι αυτό είναι κα-

κό. Κι όμως, αυτή η Θεωρία για την οποία μιλάω, χρωστάει σε μεγάλο βαθμό τη δυναμική της ακριβώς στο ότι στηρίζεται στη λογοτεχνία, την τέχνη, τα «κείμενα» της κουλτούρας, και ξαναδιαβάζοντάς τα προσπαθεί όχι απλά να εξηγήσει, αλλά να επανατοποθετήσει θεωρητικά ζητήματα ευρύτερα, επίκαιρα, άγαρμπα στριμωγμένα από τα δεδομένα της εποχής.

Μέσα από τη Θεωρία μπορέσαμε να βρούμε κοινούς παρανομαστές με τους συναδέλφους μας άλλων αντικειμένων —κυρίως, αλλά όχι απαραίτητα, των ανθρωπιστικών σπουδών—, να συζητήσουμε, να πληροφορήσουμε ο ένας τη δουλειά του άλλου, και σε ένα μεγάλο βαθμό να δούμε πώς η δουλειά όλων τοποθετείται εντός της σύγχρονης κοινωνίας κι ενός πανεπιστημιακού συστήματος που αλλάζει κάτω από πίεση πολιτική, οικονομική και πολιτισμική. Μπορέσαμε να κοιτάξουμε γύρω μας, να προσεγγίσουμε αναλυτικά τις νέες μορφές επικοινωνίας, τις νέες αντικουλτούρες, τις νέες μορφές έκφρασης αλλά και την αναπάντεχη ανάκαμψη συντηρητικών ιδεολογικών μοντέλων, του νέου εθνικισμού συμπεριλαμβανομένου. Τέλος, σε μια στιγμή κρίσιμη για την πορεία και της παγκόσμιας εξουσίας και του πλανήτη, η Θεωρία μπόρεσε να επαναφέρει, και μάλιστα με νέους όρους, το επιχείρημα ότι το προσωπικό, το υποκειμενικό, το σωματικό, είναι και πολιτικό και το κάδρο από το οποίο ξεκινάει η αναλυτική κριτική.

Και για να μην παίζουμε με τις λέξεις: το μόνο που μπορώ να προσφέρω σε αυτή τη συζήτηση, είναι λίγη αίσθηση από την κατακλυσμιαία δυναμική που έφερε αυτό που ακόμα ονομάζουμε Θεωρία, στον φιλοαπογοητευμένο, φιλοπόπ, φιλο-ήρθα-στον-κόσμο-όταν-οι-αγώνες-είχαν-τελειώσει, φιλοημιμαθή ελληνάκο, τον gay προβληματικαριστερό εικοσάχρονο που κάποτε υπήρξα. Γεμάτος ερωτήσεις, ανασφάλει-

ες, αδιέξοδα κι αδιαρρυθμιστες κρίσεις, πήγα στη Θεωρία να μου δώσει τις απαντήσεις. Κι η Θεωρία μου είπε, συνέχισε να ρωτάς, συνέχισε να ρωτάς...